

Vermaarde Friese mannen en vrouwen

Lotte Eskhou Jensen

Aan welke beroemde Friezen uit de geschiedenis kon de negentiende-eeuwse schoolgaande jeugd een voorbeeld te nemen? Om een antwoord op deze vraag te krijgen schreef het departement Leeuwarden van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen in 1823 een prijsvraag uit. Het ingezonden stuk van de predikant Gerard Brandt Maas werd bekroond en in 1830 gepubliceerd onder de titel *Levensschetsen van merkwaardige, meest Vrieseche mannen en vrouwen*. Het werk bevatte de levensverhalen van acht personen die een verdienstelijke rol hadden gespeeld in de geschiedenis van Friesland. Op verzoek van het departement Leeuwarden publiceerde Brandt Maas in 1837 een vervolg, waarin vier nieuwe levensschetsen waren opgenomen.

Exemplarische levens-geschiedenissen

De *Levensschetsen* van Brandt Maas hadden tot doel om 'de Jeugd op te wekken' en 'echte Vaderlandsheid' aan te kweken. De Jeugd diende het gedrag van de beschreven personen zoveel mogelijk na te volgen en met evenveel overgave haar maatschappelijke plichten in de toekomst te vervullen. Het algemene welvaartspel zou hierdoor stijgen, aldus de secretaris van het departement Leeuwarden Robidde van der Aa in het bijgevoegde voorbericht. Deze doelstelling sloot maadloos aan bij de idealen van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen. Het Nut, opgericht in 1784 te Edam, stelde zich ten doel het algemene welzijn van het volk te verhogen. Het richtte zich op de verspreiding van kennis, deugd, godsdienst en vaderlandsheid onder brede lagen van de bevolking. Dit deed zij onder meer door het uitgeven van prijsverhandelingen en leerboeken.

In de beproonde verhandeling van Brandt Maas werden meer en minder bekende Friezen voor het vochtlicht gebracht. Achtereenvolgens werden beschreven Menno Simons, Gysbert Japiks, Tjerk Hiddes de Vries, Menno van Coehoorn, prinses Maria Louisa van Hessen-Kassel, Cynthia Lanige, Elias Annes Borger (deel 1) en Als Bonninga, Duco Martena, Vigilius van Aya en Petrus Camper (deel 2). Van de levensloop van deze personen kon de jeugd veel leren. De dichter Gysbert Japiks (1603-1666) bijvoorbeeld had een ieder de schoonheid van de Friese taal laten zien. Hij had getoond, dat deze niet 'ruw en boersch' was, maar

'geschikt voor beschaafde reden en schoone gedichten'. Bovendien was hij een man van onbesproken gedrag. Hij was 'goed en zedig', 'godsdienstig', 'eenvoudig, oprecht, nederig en rond van aard'. Zijn gedrag verdiende navolging van 'den Noord- en Zuid-Nederlander in het algemeen, en van den Vries in het bijzonder'.

Ook de geneesheer en dichter Simon Stijl (1731-1804) paarde zijn dichtertlike talenten aan een deugdzaam karakter. Hij was 'zacht, zedig, goedhartig' en had voor God een 'diepe eerbied'. Als een 'echt Vries' stond hij ten alle tijden de waarheid voor, 'gelijk dat aan een ieder waardig mensch betaamt'. Menno van Coehoorn (1641-1704) had een indrukwekkende militaire loopbaan doorlopen. Zijn krijgsvaardigheden had hij gecombineerd met goede karaktereigenschappen. Hij was een man van 'oude zeden', afkerig van 'windertigen ophef' en 'vleijereij', 'oprecht en onbaatzuchtig'. Aan hem kleeft de 'niet échte vlek'. Maria Louisa, prinses van Hessen-Kassel (1688-1765) tenslotte was weliswaar niet geboren in Friesland, maar had er het belangrijkste deel van haar leven doorgebracht. Haar bestuurlijke kwaliteiten gingen gepaard met stille godsvrucht en standvastigheid. Zonder uitsondering gaven de geportretteerde personen niet alleen bijk van uitzonderlijke talenten, maar ze waren daarnaast toonbeelden van deugdzaamheid.

Predikant

De auteur van al deze stichtelijke levensverhalen, Gerard Brandt Maas (1787-1847), had zich grondig vertiept in de

Friese geschiedenis. Hij was zelf niet van Friese afkomst, maar werd geboren te Utrecht. Het grootste deel van zijn leven was hij werkzaam als Remonstrans predikant, eerst te Zwammerdam (vanaf 1811) en later te Gouda (vanaf 1829). Behalve de *Levensschetsen* publiceerde hij nog diverse andere werken. In 1835 verscheen een vertaling van een

geschiedkundig werk van de Engelsman J.M. Braun, onder de titel *Engeland en de Engelsen*. Een tweedelige bundel *Gedachten* (1836-1837) volgde en kort daarna zagen twee vertalingen van Duitstalige historische werken het licht, namelijk *Geschiedkundige reizen in Griekenland* (1838) en *Lodowijk Philip, koning der Franschen* (1840). Verder bewerkte hij twee vraagboekjes van de predikant Pleun Labberton, met wie hij samen de gemeente te Gouda bedientte.

Brandt Maas reageerde niet onmiddellijk op de prijsvraag van het Nut over vermaarde Friese mannen en vrouwen. Al in 1819 werd er een oproep geplaatst voor een geschied- en aardrijkskundige beschrijving van de provincie. Vanwege het gebrek aan respons vond er in 1823 een herhaalde uitschrijving plaats, ditmaal vermeerderd met de prijsvraag naar de memorabele Friezen. Alleen op de aardrijkskundige vraag werd toen gereageerd. Bij een nieuwe uitschrijving van het tweede gedeelte in 1826 zond Brandt Maas onder de zinspreuk 'De Vrieseche naam is vermaard' een manuscript in. Na een grondige bewerking werden er van zijn *Levensschetsen* uiteindelijk 2400 exemplaren gedrukt.

Opvoedkundige geschriften

Het beproonde werk van Brandt Maas stond niet op zich zelf, maar sloot aan bij een reeks van andere vroeg-negentiende-eeuwse opvoedkundige geschriften waarin exemplarische levensgeschiedenissen voor de jeugd waren te vinden. Zo werden in *Levensbeschrijvingen van beroemde Romantinen* (1800) diverse roemrijke personen uit de Klassieke Oudheid geportretteerd. Filosoofen uit die tijd kwamen uitvoerig ter sprake in het naar een Frans origineel bewerkte *Korte levensschetsen van de meest vermaard-*

de *wijzen der oudheid* (1820). Bijzondere kinderen stonden centraal in *Levensbeschrijvingen van beroemde kinderen, of voorbeelden voor de jeugd* (3 dln., 1800-1801), een vertaling van een werk van de Franse pedagoog Freville. De vaderhandse helden Hngo de Groot en Michiel de Ruiter werden door Cornelis Rogge beschreven in *Levensgeschiednissen voor jonge liden* (2 dln., 1799-1800).

De meeste overeenkomst bestond er met een geschrift van de letterkundige Adrian Looijs uit 1791, dat eveneens in opdracht van het Nut was vervaardigd. In zijn *Levensschetsen van vaderlandse mannen en vrouwen* passeerden de verdiensten van vier mannen en twee vrouwen uit de vaderlandse geschiedenis de revue, namelijk Paus Adrian, Jacob Cats, Michiel de Ruiter, Jan Steen, Jacoba van Beijeren en Anna Maria van Schurman. Het werk van Brandt Maas leek als een Friese equivalent van Looijs werk te zijn opgezet. In het hoofdstuk over de zeeheld Tjerk Hiddes de Vries (1622-1666) stond Brandt Maas bijvoorbeeld eerst uitvoerig stil bij de heldendaden van De Ruiter. Vervolgens werd Tjerk Hiddes opgevoerd als de Friese tegenhanger van De Ruiter; laatsigeneemde had hem, aldus Brandt Maas, zelfs geïpseed als een waardige opvolger na zijn dood.

Mannelijke en vrouwelijke samenspraken

De dialoog of samenspraak was een veelgebruikte vorm in dergelijke opvoedkundige werken. De lerendigheid, de herkenbaarheid en de praktische toepasbaarheid verhoogden het leer-effect. *Het Natuurkundig schoolboek* (1800), uitgegeven door het Nut, bestond bijvoorbeeld uit gesprekken tussen een meester en zijn leerlingen. Ook enkele hoofdstukken uit de *Levensschetsen* van Brandt Maas waren in dialoogvorm gegoten. Daarbij was er sprake van een seksgebonden invalshoek. Terwijl de gesprekken over beroemde mannen door een vader en zijn zoon werden gevoerd, vonden die over vermaarde vrouwen plaats tussen een moeder en haar dochter.

In het hoofdstuk over de uit Makkum afkomstige dichteres Cynthia Lenige (1755-1780) brachten een moeder en haar dochter Elizabeth al pratende allerlei relevante zaken over de opvoeding van meisjes ter sprake. Lezen en schrijven waren volgens de moeder gezinszins schadelijk voor vrouwen en

meisjes. Het was juist prijzenswaardig, wanneer zij evenals Cynthia Lenige aan 'eenige letteroefening' deden. Maar, zo benadrukte de moeder, nimmer mochten meisjes en vrouwen hun eigenlijke, huishoudelijke plichten daarbij vergeten. Lenige gaf aan hen het goede voorbeeld. Want zij 'vergat nooit dat zij een meisje, eene vrouw was; zij bleef in 'haren kring' en speelde nooit de *savante*. De savante of geleerde vrouw werd in de literatuur van die tijd veelal geïpseed als een afschrikwekkende vrouw, die het huishouden verwaarloosde en met haar studielust de grenzen tussen de seksen overschreed.

Haaks op deze waarschuwingen aan meisjes om hun lust tot de studie te matigen, stonden de aanspooringen aan jongens om goede leerprijsstades te leveren. De geleerde Elias Annes Borger (1784-1820) uit Joure fungeerde als een navoigenswaardig voorbeeld: deze leerde op jonge leeftijd Latijn en Grieks en werd uiteindelijk hoogleraar in de godgeleerdheid te Leiden. 'Boeken waren hem liever dan de lekkerste koek', aldus Brandt Maas. De mannelijke heft van de bevolking diende zich flink in te spannen op school. Het werk van Brandt Maas vertoonde zo sporen van het in die dagen wijd verbreide denken in twee tegengestelde seksen, waarbij aan mannen en vrouwen tegengestelde eigenschappen werden toegedicht en verschillende maatschappelijke eisen werden gesteld.

Eekhoff als concurrent

Dat het opvoedkundig geschrift van Brandt Maas met de eerste prijs zou gaan strijken, was van tevoren geen uitgemaakte zaak. Het werk had namelijk sevigie concurrentie te verduren. Het departement Leeuwarden ontving nog een ander interessant manuscript ter beoordeling. De auteur daarvan was, in de woorden van Robide van der Aa, 'de nog jeugdige Wopke Eekhoff. Bediende in een Boekwinkel te Leeuwarden'. Het Nut verzocht aan Eekhoff om zijn inzending, die 'zoveel blijken van ervarenheid en naarsig onderzoek droeg' aan het departement af te staan. Ook hij zou dan een beloning ontvangen, bestaande uit tien ducaten.

Uit het manuscript van Eekhoff, dat wordt bewaard in de archieven van het Nut in het gemeentearchief te Leeuwarden, blijkt dat zijn keuze van vermaarde personen nogal atweek van die van

Brandt Maas. De zeventiende-eeuwse Gjsbert Jacobs, Tjerk Hiddes en Memmo van Coehoorn werden door hem eveneens geportretteerd, maar het merendeel van zijn 'helden' leefde in de zestiende eeuw, namelijk de verzetsrijder Groye Pier, de geleerde en staatsman Viglius van Aytha van Zwitsem, de jurist Joachim Hopperus, de veldheer Kaspar Robles en de krijgsman Durco Martena (alleen de laatste werd ook door Brandt Maas beschreven). Verder had hij een plaatsje ingeruimd voor de achttiende-eeuwse godgeleerde Johannes Henricus Nieuwold. Beroemde Friese vrouwen had Eekhoff met opzet niet beschreven, omdat het aantal volgens hem te gering was. Bovendien wilde hij eventuele levensschetsen van dichtersessen niet opvullen met 'proeven' uit hun dichtbundels. Maar hij was, zo schreef hij in een begeleidende brief aan het Nut, ten alle tijden bereid in deze lacune te voorzien door enkele schetsen aan te leveren. Eekhoffs manuscript wtek nog in een tweemaal ander opzichten af: het bevatte meer geschiedkundige achtergrondinformatie en de stijl ervan was doorvrochter en daardoor minder toegankelijk dan het werk van Brandt Maas. Mogelijk was dit de reden dat het Nut de voorkeur gaf aan de inzending van laatsigeneemde.

Het verloop van de prijsvraag had overigens weinig invloed op de bestendigheid van de naamsoekendheid van beide deelnemers. De troosprijswinnaar zou zijn sporen als historicus ruimschoots verdienen: heden ten dage geniet Eekhoff nog altijd bekendheid als chroniqueur van de Friese geschiedenis. Brandt Maas rakte daarentegen volkomen in de vergeetheid. Hier is, althans voor even, weer recht gedaan aan de 'historische verhoudingen'. De hoofdprijswinnaar krijgt weer even de aandacht en erkenning die hem in de jaren dertig van de negentiende eeuw ten deel vielen.